

Pospíšil, Ivo

Tvorba jako způsob přežití : (k problému tzv. vnitřní emigrace)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2007, vol. 56, iss. X10, pp. [105]-108

ISBN 978-80-210-4274-2

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103036>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVO POSPÍŠIL

TVORBA JAKO ZPŮSOB PŘEŽITÍ (K problému tzv. vnitřní emigrace)

Autorka několika literárněvědných publikací na témata moderny a moderní slovenské literatury¹ Mária Bátorová, jejíž umělecká próza byla přeložena do řady světových jazyků, přichází nyní s nápaditou publikací o slovenském katolickém konvertitovi, lékaři, filozofovi, básníkovi a aforistovi **Pavlu Straussovi** (1912–1994).² Zamýšlí se nad několika klíčovými otázkami koexistence svobodné literární tvorby a vládnoucích společenských struktur i nad osudem středoevropského kulturního prostoru, kam Pavol Strauss, absolvent vídeňské a pražské německé univerzity, patří.³ Kniha jednak sumarizuje základní data o Straussově díle, analyzuje, ale především prezentuje do několika kapitol rozdělenou kontemplaci na téma intelektuála a jeho svobody. Autorka uvádí své reflexe těmito slovy: „*Nemusí každý s tím súhlasit', že veci sa dejú na základe skrytých, neviditeľných zákonov a síl. Dejiny, akokoľvek sa tomu bráni naše ‚exaktné‘ myslenie, však dokazujú, že je to tak. Zložité, rozporuplné dianie akoby popieralo vnútorné zákonitosti, existenciu sveta a jeho fungovanie, napriek hrubosti človeka, ich však len potvrdzujú.*“⁴

Tvorbu Pavla Strausse a jeho životní filozofii postihla autorka na několika místech své monografie, vycházejíc také ze Straussovy autobiografie *Človek pre nikoho* (2000). Podstatným rysem P. Strausse byla jeho zakotvenost v německé kultuře a německém prostředí, jeho sepětí s německou a rakouskou modernou, se středoevropským kulturním a politickým prostorem, kde tvořili různí umělci ve Vídni i v Praze, kde studoval. Není divu, že si oblíbil Roberta Musila, ale

¹ Hvišč, J. – Marčok, V. – Bátorová, M. – Petřík, V.: Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava: SPN, 1991. Bátorová, M.: Roky úzkosti a vzopätia. Causa editio, Bratislava 1992. Táž: Jozef Cíger Hronský a moderna. Mýtus a mytológia v literatúre. Bratislava: Veda, 2000. Táž: Jozef Cíger Hronský und die Moderne. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2004.

² M. Bátorová: Paradoxy Pavla Straussa. Petrus, Bratislava 2006.

³ Viz také Literárne tvorba Pavla Straussa. Ed. Andrej Červeňák. Nitra 1992.

⁴ M. Bátorová: Paradoxy Pavla Straussa. Petrus, Bratislava 2006, s. 5.

také Marcela Prousta, v jejichž jazycích se volně pohyboval. Jeho první básnické sbírky jsou německé: *Kanone auf dem Ei* a *Schwarze Verse*; později toho napíše ještě dost – mezi tím jsou ovšem i lékařská pojednání. Něco pak vychází v zahraničí, ale většina končí na dlouhou dobu v zásuvkách (výjimku tvoří několik děl z přelomu 60. a 70. let 20. století – *Zápisky diletanta*, *Zákruty bez ciest*, překlady J.-P. Sartra a J. Giraudoux pro Slovenský rozhlas). Až po roce 1989 se několik věcí konečně objevuje. V místech, kde působil jako lékař (Plzeň, Ružomberok, Bratislava, Skalica, Nitra), shromažďuje kolem sebe podobně nezávisle smýšlející lidi.

Autorka si všímá zejména zakotvení Strausse v modernistické poetice – jak to bylo kdysi hyperbolicky označováno „mezi expresionismem a surrealismem“ (není to přesné), zkoumá jeho německé básnické sbírky a hlavně jeho filozofické inspirace ležící původně v marxistické, později v křesťanské a katolické teologické tradici, nezřídka i v religiózním typu existencialismu.

Jádrem monografie je úvaha o osudu tvůrčích jedinců v společenských tlacích, reflexe o „tichém disentu“ a o potřebě ticha, o straussovském aforismu a o tvorbě coby způsobu rezistence a přežití: k tomu skýtá Straussův život a dílo nepřeberně možností. Jen málo se však dovídáme o Straussových názorových postojích za první Slovenské republiky, před tím a těsně potom.

Autorka tu také pracuje s pojmem „vnútorná emigrácia“, který je vlastně vyústěním jejího pojetí. Jednu kapitolu přímo nazývá *Vnútorná emigrácia ako produkt totalitných systémov*. K tomu je třeba připojit krátký komentář. Pojem „vnitřní emigrace“ má různé zdroje. Byl to asi nástup nacistů v Německu, kdy se ministrem propagandy stal Goebbels, ale také v Rusku po Říjnové revoluci a zejména po nástupu nezastřené Stalinovy diktatury v roce 1929; pravda je, že „vnitřní emigrace“ bývá spojována s totalitními nebo autoritářskými režimy, nicméně ani v poslední době se pojem nepřestává užívat i mimo tyto souvislosti.

Podívejme se na jednu ze dvou (kromě Německa) domovských zemí pojmu blíže – na současné Rusko. O životnosti pojmu tu svědčí literatura i internetové zdroje, mimo jiné zevrubná stať Olega Maslova *Новая внутренняя эмиграция в России начала XXI века* (23. 5. 2006), která předpokládá o výlučném spojení pojmu s totalitními strukturami do značné míry vyvrací: „Анализ критического числа публичных выступлений представителей различных стратов российского общества позволяет утверждать, что в России на сегодняшний день можно выделить и классифицировать новую внутреннюю эмиграцию, причем как ‚левую‘, так и ‚правую‘. Знаковым для представителей новой внутренней эмиграции является постоянное подчеркивание в рамках риторики своего неучастия в жизни государства и общества.“⁵

Podle autora se v hledacím programu YANDEX sousloví „развал России“ a „распад России“ objevují proporcionalně i ve spojení s rozpadem SSSR. Nicméně autor upozorňuje, že ruská slova „распад“ a „развал“ nejsou identická, neboť „развал“ implikuje nikoli logický výsledek vnitřních procesů, ale před-

⁵ <http://www.polit.nnov.ru/2006/05/23/emigration/>, s. 1.

pokládá existenci mohutných sil, které zemi rozvrátily zevnitř i zvenčí. Spíše levicová nebo národní a nacionalistická vnitřní emigrace, užívajíc pojem „распад России“, vidí příčinu nikoli v Rusku a Rusech, ale spíše ve vnějších faktorech a tlacích a sama se od všeho toho distancuje a současně zdůrazňuje svoji bezmoc a neschopnost to změnit. Pravicová vnitřní emigrace, tj. kapitalističtí podnikatelé a nyní marginalizovaní liberálové, akcentují svoji neúčast v těchto procesech (непричастность), připouštějí, že nyní není jejich doba, ale že jejich čas nastane. Autor článku Oleg Maslov se domnívá, že se často vytvářejí i politické mimikry – např. strana *Единая Россия* je často jejich útočištěm nebo ji alespoň podporují: je pro ně „kovárnou budoucích kádrů“. Maslov tvrdí, že v současné situaci je vnitřní emigrace v Rusku početnější než kdysi vnitřní emigrace v SSSR. Vnitřní emigrace je jen ta, která z nějakých (dnes spíše ekonomických) důvodů nemůže opustit Rusko (dříve „невыездные“), v žádné případě to nejsou ti, kteří žijí ve dvou zemích, zejména v USA, Velké Británii, Německu nebo Francii, a čas od času se do Ruska vracejí.

„Vnitřní emigrant“ musí rezignovat na svoje angažmá v politice, nekritizuje vládnoucí moc a odmítá analyzovat měnící se realitu: politika je špinavá, zítřek bude patřit jim jako lidem „v bílých rouchách“ (в белых одеждах), tedy podle Apokalypsy čili Zjevení sv. Jana na Patmu k těm, jež budou po konečném kataklyzmatu spaseni. Část vnitřních emigrantů se vyjadřuje matně, mlhavě, v náznacích, které připomínají proroctví Nostradamova.

Takto vystupuje například Stanislav Alexandrovič Belskij (roč. 1970), rodák z italské komunistické rodiny v Benátkách, kterého roku 1976 adoptoval generál KGB; v roce 1992 vystudoval univerzitu v Heidelbergu, pak pracoval v německé tajné službě a v roce 2000 se vzdal ruským úřadům. Nyní žije v Moskvě jako generální ředitel meziregionální organizace Institut národní strategie a je mediální hvězdou. Jeho text, jenž se obvykle připomíná, je *Smrt posledního člověka* (site APN). Text ironizuje Fukuyamovu koncepci „konce dějin“, ale také umělost současného pojetí globalizace. Oslovuje Fausta (může to být i aluze Odojevského *Ruských nocí*, 1844, nejen Fausta jako takového, neboť tam také mladíci rozprávějí s mužem předzvívaným Faust o aktuálních společenských otázkách, ale první poloviny 19. století) a oznamuje smrt Posledního Člověka, jenž zemřel na rakovinu žaludku (jedl jen hamburgery v McDonaldech, nikoli poctivé lidové jídlo, píše o steacích pojidáných v již neexistujících Dvojčatech atd.). Emblematicky vyjadřuje stav světa před katastrofou: „*На предгибельных раковых уроках он еще бормотал что-то электронное про вот-вот грядущее смешение религий и рас. Но класс давно не слушал его. Ученики дрались партами и стояли на головах.*“

Jinak řečeno: tento svět nelze doopravdy řídit ani regulovat, jeho procesy nelze racionalizovat, tento nejnovější středověk lze jen nestranně sledovat; píše, že si pronajme kryt s bazénem a pomalým internetem a bude sledovat tento nejnovější středověk, pokud mu budou stačit prsty a oči a bude doufat v „naše“ – jakékoli – vítězství.

Stejně jako ve 20. století zmítaném kataklyzmaty, jež v ústraní svých nemocnic – omezovaný, zakazovaný, ztichlý – sledoval Pavol Strauss, tak i na počátku

21. století probíhají procesy, které vedou k modifikaci kategorie „vnitřní emigrace“, nikoli k jejímu mizení a zmizení, i když už nikoli v prostředí čistě totalitním, ale v běžné parlamentní demokracii – možná jen poněkud autoritativnějšího typu. Živnou půdou tohoto procesu je však opět nedostatek otevřenosti a demokracie, převaha manipulace, marginalizace a diskriminace určitých kategorií občanů, boj o ekonomickou nadvládu, pocit nefunkčnosti politického systému a převaha jistého typu lidí u kormidla moci. Na druhé straně si současný „vnitřní emigrant“ je vědom toho, že tyto procesy, které se vymkly kontrole společenských mechanismů, natož jedinců, musí proběhnout, uvědomuje si jejich jakousi fatálnost a čeká, pozoruje, rozhodně nebojuje, je pasivní, ale jeho postoj nelze nazvat klasickým pojmem „pasivní rezistence“: je to jen zvědavé vyčkávání, vědecké a chladné zkoumání současné fáze společenského vývoje, jíž se nemůže protivit, neboť probíhá mimo jeho možnosti. Nicméně se nedomnívám, že tyto fenomény jsou zcela nové nebo že se nějak podstatně vymykají z dosavadní zkušenosti (v minulosti lidé také cítili bezmoc a také pozorovali a čekali nebo se snažili alespoň zmírňovat dopady projevů systému): rozdíl je jen v jakémisi chladu tohoto čekání, v naprosté objektivitě a doslovné „nezúčastněnosti“. Jako by se sem promítalo dávné gnostické „být kolemjdoucím“, nicméně s výhledem na budoucí zapojení – nikdo však neví kdy, kde a jak.

Tyto jevy jistě zkoumají, ale nejsem si zcela jist, jak intenzivně, politologie, sociologie, sociální psychologie a snad i psychiatrie, jistě ekonomie; řekl bych však, že je musí zkoumat i kulturologie a filologie a její součást literární věda; kniha Márie Bátorové o jedné „vnitřní emigraci“ k tomu poskytuje dobrý, i když historicky a prostorově úzce vymezený materiál.⁶

⁶ Z internetových zdrojů k tématu současné ruské „vnitřní emigrace“:
<http://www.polit.nnov.ru/2006/05/23/emigration/>
<http://www.moltat.ru/issue/58/vnutrennyaya-emigraciya.html>
<http://www.polit.nnov.ru/2006/04/11/project/>
http://www.apn-nn.ru/author_s/43.html (stránky Institutu národní strategie)
http://www.ng.ru/ideas/2004-09-07/1_belkovskiy.html
<http://www.lentacom.ru/comments/3569.html>